

Una família de gestors de la colonització a les Pitiüses tot just conquerides: Guillem de Montpalau i Berenguera de Cucala¹

per Antoni Ferrer Abárzuza

Introducció

Guillem de Montpalau i Berenguera de Cucala, el matrimoni de qui tractaré a partir de diversos documents però sobretot del testament del primer, s'instal·laren a Eivissa cap a 1246 tot just després de contreure núpcies l'any anterior o l'altre. Guillem era un fill segon o tercer d'una família de castlans d'una de les fortaleses del vescomtat de Cabrera, el castell de Montpalau. Aleshores ell ja coneixia bé l'illa, hi és documentat el 1237 i quasi amb total seguretat va prendre part en la conquesta enquadrat en la host de Guillem de Montgrí. Ella, Berenguera, era igualment de família cavalleresca, arrelada a Osona, filla de Bernat de Cucala, beneficiari del delme de Tona, Sant Sadurní d'Osormort i Sant Feliu de Planeses. La família residia probablement a la *domus* o casa forta de Cucala i n'havien pres el nom, situada dins del terme del castell de Meda. Guillem, en recompensa pels seus serveis a Montgrí va rebre terres i rendes a Eivissa i Formentera, com veurem; tots dos cònjuges mantengueren vincles, drets i propietats que els lligaven i beneficiaven tant a Catalunya com a les Pitiüses. Clarament no eren pagesos, els pagesos no deixaren un rastre documental tan visible o simplement no en deixaren. Guillem i Berenguera esdevengueren a Eivissa una família de *gestors colonials* en el sentit que

Resum

Es presenta la transcripció, traducció i estudi del testament d'un dels cavallers que, segons tots els indicis, participà en la conquesta d'Eivissa i Formentera. En ell s'enumeren els seus béns, tant els de terra ferma com els insulars, i s'hi anomenen diferents personatges. Tot plegat permet caracteritzar aquest tipus d'homes «de conquesta», la seua manera de viure i les seues relacions amb els seus iguals, superiors i inferiors en l'escalafó social del moment, des de Guillem de Montgrí, autointitulat senyor d'Eivissa, fins als captius que posseïa, presumiblement antics habitants andalusins de les Pitiüses.

Paraules clau: conquesta, colonització, cavaller, feudalisme, testament.

Abstract

This paper presents the transcription, translation and a first study of the testament of one of the knights that, as all evidences indicate, participated in the conquest of Eivissa and Formentera. His goods, both situated in the continent and on the islands, are enumerated in this document. Altogether allows to characterize one of these men «of conquest», his *modus vivendi*, his relationship with his equals, superiors and inferiors in the social scale, from Guillem de Montgrí, who qualified himself as lord of Eivissa, to the captives owned by Montpalau, that presumably were andalusis inhabitants of the Pitiüses islands.

Key words: Conquest, Colonisation, Knight, Feudalism, Testament.

donà a aquest terme M. Barceló (1989: 127) en fer una descripció ajustada d'aquella casta de personatges:

«Aquests grups familiars de gestors colonials es caracteritzen pel gran ventall d'activitats econòmiques públiques i privades que porten a terme. Fan de tot. Des de comprar drets reials i subestablir colons fins a comprar i vendre esclaus. Són alhora feudals i comerciants, ciutadans i organitzadors de la nova agricultura de la vinya, l'olivera i el cereal. I, naturalment, es casen entre ells».

Ja fa temps, el 1979, la professora Immaculada Ollich va publicar una comunicació al X Congrés d'Història de la Corona d'Aragó titulada «Vigatans a la conquesta de

Mallorca i València (Referències extretes dels testaments de Vic del segle XIII)». L'autora hi va incloure i estudiar el testament de Guillem de Montpalau. L'estretíssima relació d'aquest personatge amb Eivissa i Formentera i la data del document, tretze anys posterior a la conquesta de 1235, fan que sigui una font històrica del màxim interès. El fet que en el treball citat no se n'inclogués la transcripció i que l'autora hi plantejés algunes qüestions que ara tenen resposta fan oportú rellegir el document tants d'anys després del seu primer ús historiogràfic. La seua edició i traducció es presenta ací i s'uneix a una sèrie ja important de treballs que se centren en el segle XIII pitiús publicats els darrers anys. Convé recordar-los

1. Agraïx l'atenció i prestesa amb què m'han atès Robert Baró, canonge arxiver de la Catedral de Barcelona, i Rafel Ginebra, arxiver de l'Arxiu Episcopal de Vic; així com els comentaris d'Antoni Virgili (UAB).

ara tot i el risc de deixar-ne algun sense citar perquè omplen de detall, augmenten i també matisen el nostre coneixement d'aquelles dècades posteriors a la conquesta de 1235. L'estructura fonamental d'aquest coneixement va ser establert amb solidesa per J. Marí Cardona en el seu llibre *La conquesta catalana de 1235* (1976).

Gabriel Alou (2000) va publicar un article amb importants notícies sobre el comerç de sal immediat a la conquesta. Francesc Xavier Torres (2004, 2005) ha aclarit molt la fins aleshores obscura qüestió del monestir agustinià de Santa Maria de la Mola de Formentera editant-ne i comentant-ne els documents fonamentals. Carolina Tur (2007) ha ofert la transcripció i comentari de vuit documents procedents de l'Escrivania de Cartes Reials de l'Arxiu del Regne de Mallorca datats entre 1239 i 1247; molt encertadament i col·laborant a bandejar el terme *re població*, els considera documents emesos durant un «procés de colonització» d'un «espai pitíus» que s'entén formant part d'un més ampli espai objecte de colonització immediata a les conquestes territorials del segle XIII. Novament F. X. Torres (2008) va editar un capbreu ja conegut per les referències que n'havia fet J. Marí, el *Capbreu Antich d'Eviça*, i un altre de totalment desconegut fins aleshores, el *Capbreu del Llibre Verd de Tarragona o Capbreu de l'arquebisbe Bernat d'Olivella*, conservats respectivament a l'Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa i a l'Arxiu Històric de l'Arquebisbat de Tarragona; són dues aportacions cabdals per al coneixement del segle XIII eivissenc. A. Ferrer (2008) va publicar per encàrrec de la Conselleria de Cultura, dirigida aleshores pel Dr. M. Torres, una obra divulgativa titulada *L'Eivissa de Jaume I*. El coneixement sobre Guillem de Montgrí s'ha vist molt acrescut amb noves aportacions que se sumen a l'edició ja antiga del seu testament (Fontes Rerum Balearium 1977-1978) i altres documents (Negre 1966); així, Marc Sureda (2010) edita notícies importants que complementa amb l'estudi del se-

pulcre d'aquell personatge a la catedral de Girona (Sureda 2011). En la mateixa línia, de nou F. X. Torres (2011b) va donar a conèixer dos pergamins custodiats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó que contenen detalls del finançament de la conquesta promoguda per Montgrí i de la duració del setge que hagué de suportar la població andalusina de Yâbisa abans de declarar-se vençuda. A. Ferrer (2016: 47-61) rescata un document de 1235 publicat fa temps per M. L. De Mas Latrie (1866: II, 185-186) però poc o gens usat fins ara per la historiografia pitíusa. Darrerament, també A. Ferrer juntament amb Vicent Marí Serra (2019) donaren a conèixer un document de 1243 que conté la primera menció del topònim *Santa Eulàlia* coneguda fins ara.² El volum d'Stefano M. Cingolani i A. Ferrer *Eivissa i Formentera entre dos regnes (1285-1298). Col·lecció de documents*, de propera edició, afegeix més de tres-cents vint-i-cinc documents inèdits procedents de l'esmentat Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Per últim, un repositori molt útil de documents del segle XIII, l'Arxiu virtual Jaume I, es troba accessible per Internet gràcies a la Universitat Jaume I de Castelló. És d'esperar que la recerca a diferents arxius anirà aportant noves fonts escrites i que l'arqueologia s'anirà fixant progressivament envers aquest període i aprenent a identificar les seues restes i materials. De moment només l'arqueologia hidràulica hi ha reparat, discernint modificacions en els espais irrigats andalusins que resulten, però, ser molt posteriors als temps immediats a la conquesta de 1235 (Kirchner 2007).

Famílies Montpalau i Cucala

Els Montpalau foren una nissaga de castlans o castellans d'una força situada a l'actual municipi de Pine-

da, comarca del Maresme, la qual rep el nom de castell de Montpalau. No és clar del tot, però, que el nom no provengui de la Garrotxa on, prop d'Argelaguers, hi ha les restes del castell de Montpalau, topònim documentat per primera vegada el 1004 (Bolòs; Badia; Sánchez sd), i que després hauria estat transportat per membres de la nissaga dita de Montpalau al castell del Maresme en servir-hi com a castlans. S'ha de tenir en compte igualment que a la Ribera d'Ondara existeix el poble de Montpalau, on s'aixecà el castell d'igual nom avui desaparegut, al qual, però, els documents dels segles XI i XII anomenen com *Mont Palad* (Bach sd), el que descartaria en principi la relació amb la nissaga Montpalau.

Els documents permeten establir clarament el vincle de Guillem de Montpalau amb el castell de Montpalau, a Pineda, el Maresme. Entre 1213 i 1230 en fou castlà Ponç de Montpalau; posteriorment ho fou Jaume de Montpalau, qui participà en la conquesta de València, i el succeí Simó de Montpalau, qui atorgà testament el 1262 (Ollich 1979: 140, n. 39; Pladevall 1967: I, 689-702). De fet, tot indica que l'esmentat Ponç de Montpalau fou el pare de Guillem de Montpalau i que hauria estat succeït en el càrrec pel seu primogènit homònim, germà gran de Guillem, mort abans de 1248 i que, a la vegada, hauria set succeït per Simó de Montpalau; però tot això, fins que no s'aclareixi bé la genealogia de la nissaga Montpalau, no passa de conjectura.

El primer dels Montpalau documentats a Eivissa és Guillem. Fet i fet, el que d'ell es coneix prové principalment del seu testament datat a Vic el 1248 i d'uns altres documents anteriors i posteriors que també tractaré ací. En general, però, tots els Montpalau coneguts a l'àmbit insular són matiners i, així, es documenten Berenguer, Jaume, l'esmentat Guillem i Ferrer de Montpalau (Ferrer 2008: 54). La font que conté les referències a aquests noms és el *Capbreu Antich de Eviça* (a partir d'ara CAE) que s'hauria redactat encara en vida de

2. Aprofit l'ocasió per fer constar una errada en la transcripció d'aquest document (ARM, ECR 342, f. 213r.); a la segona línia, on posa «impedimento Dei et Deum terre» és una mala lectura de: «impedimento Domini et Deus noster».

Nuno Sanç, mort el 1241 (Torres 2008: 10). Immediatament després, el 1243, Guillem de Montgrí comprà del rei els béns pitiusos que havien revertit arran de la mort de Sanç (el quartó de Portmany, un terç de la vila i un quart de les rendes de Formentera) (Arxiu Virtual Jaume I, doc. 1039). El manuscrit de capbreu fet aleshores va tenir una llarga vida en ús fins que s'hauria copiat de bell nou cap a 1273, data de la mort de Montgrí, o el 1276 data de l'altre capbreu conservat. És interessant assenyalar que aquesta segona còpia del CAE també continuà fent-se servir en la gestió de les possessions esmentades, i, com devia passar amb la primera, s'hi feren modificacions i actualitzacions que al manuscrit prenen la forma d'esmenes i afegits de diferents mans. Els esments a Guillem de Montpalau poden correspondre a la primera redacció de la dècada dels 40 o bé ser posteriors, però en tot cas es mantengueren encara en la còpia de 1276. Així, s'hi s'anotà el cens que Guillem de Montpalau pagava per un molí situat al seu rafal del terme del Vedrà (quartó de Portmany), però posteriorment tot l'assentament va ser ratllat en senyal d'anul·lació (Torres 2008: 73). Una mica més avall s'afegí una nota escrita per una mà diferent de la resta on s'aclareix que el molí de Guillem de Planells al Vedrà era el que havia estat de Montpalau (Torres 2008: 73). No sabem la data d'aquests canvis de titularitat, però les esmenes i actualitzacions de la informació indiquen que Montpalau ja no era actiu en aquell moment posterior a 1276 però vivia encara el 1271, com veurem.

Ja s'ha dit que el CAE fa al·lusió a Berenguer de Montpalau, qui pagava cens per les possessions següents: unes cases a l'Almudaina, un obrador; un pati; les seues cases i un aljub «situades a la porció que fou del senyor Nuno»; l'illa de les Conilleres i l'illa dels Coloms davant cala Salada; una bassa fora dels murs i un molí situat al seu rafal del terme del Vedrà (Torres 2008: 69, 72, 73). No conec el grau de parentiu entre aquest Berenguer

i Guillem de Montpalau, però és segur que estaven vinculats per llaços familiars, probablement en grau molt proper. Després de comentar les clàusules del seu testament ampliaré la informació concreta que tenim sobre el matrimoni Guillem de Montpalau i Berenguera de Calça.

El testament

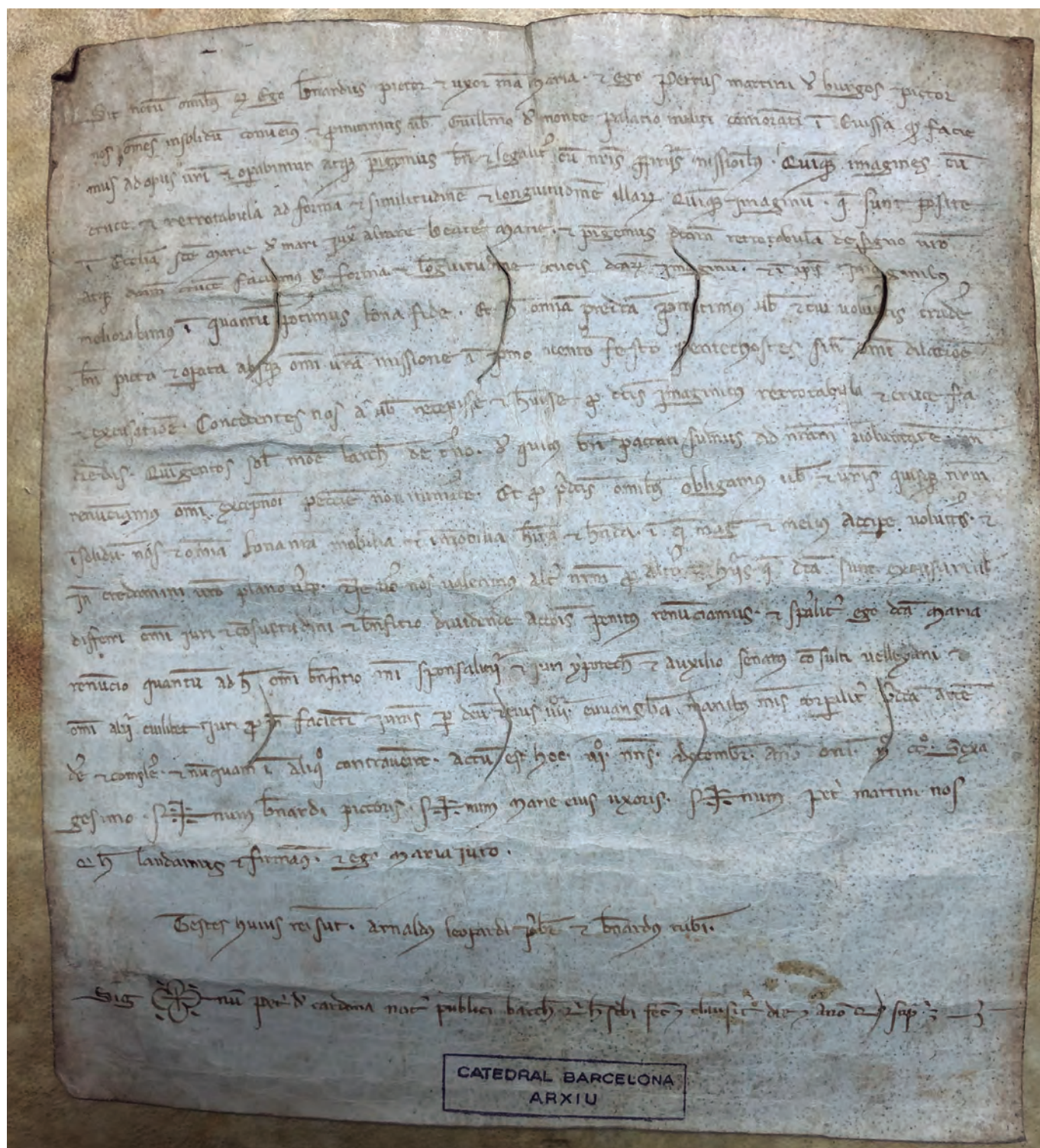
El citat article d'I. Ollich proporciona les dades fonamentals sobre el manual notarial en què es troba el testament de Montpalau, però es pot afegir un molt succint resum del que després s'hi ha aprofundit. Ho ha fet especialment Rafel Ginebra (1998) arran de l'edició del primer dels manuals notariais conservats a l'Arxiu Episcopal de Vic, datat entre 1230 i 1233. El següent manual per ordre cronològic, anomenat ACF-2, abraça de 1234 a 1239 i pot contenir informació sobre participants a la conquesta d'Eivissa, però roman inèdit. El testament de Guillem de Montpalau es troba en un altre manual, el volum primer de testaments, ocupant el vers del foli 139 i el recte i vers del 140. Els llibres de gestió de les notaries o protocols notariais més antics conservats a Catalunya corresponen al primer terç del segle XIII. La creació d'aquests protocols fou un dels resultats de la introducció o recuperació i extensió del Dret Comú a partir de mitjan del segle XII i de la consegüent sistematització del notariat, és a dir, la fe i autorització pública dels actes jurídics per mitjà d'escrits redactats per persones de capacitat legalment reconeguda. A Mallorca s'han conservat protocols notariais poc posteriors a la conquesta a l'Arxiu del Regne de Mallorca, alguns dels quals contenen documents referits a Eivissa i Formentera (Tur 2007). Desafortunadament, a Eivissa, on també hi hagué notari quasi des de la conquesta, no s'han conservat protocols tan antics i els primers daten del començament del segle XVII.

Els protocols notariais eren llibres de notes i manuals usats a les notaries per deixar constància de la seua activitat. Es tracta de registres

ordenats cronològicament que contenen les dades bàsiques amb les quals es podia redactar el document «en pública forma», que era el que es lliurava en cas de ser demanat a les persones atorgants. El testament de Guillem de Montpalau es troba en un volum dedicat exclusivament a testaments; presenta moltes paraules i frases ratllades, esmenades, sobreliniats, crides a anotacions marginals... és a dir, no és el document «en pública forma» sinó un esborrany que conté tota la informació volguda per l'atorgant i que el notari necessitava per estendre el document final, generalment escrit sobre pergamí, amb lletra més bona, sense esmenes i amb la signatura o signe personal del notari i la datació precisa. Amb tot, el que es va escriure al llibre de testaments a cal notari de Vic és un document ben bé complet, sense etceteracions o parts no del tot escrites perquè eren clàusules sempre idèntiques i que només es plasraven completes en el document en pública forma. Tot seguit comentaré les diferents parts i clàusules del document.

Els marmessors

Guillem de Montpalau, com s'ha dit, estava ferit greument i per això atorgà testament davant d'un notari de Vic. S'ha de cridar sobre el motiu que dugué el cavaller a testar: estava ferit, no malalt; no sabem, però, les circumstàncies de batalla, baralla o combat que tengueren per a ell tan mala fi. Davant la possibilitat certa de la mort, Montpalau o altri per ell cridà el notari i nomenà marmessors amb plens poders per dividir i distribuir els seus bens d'acord amb la seua voluntat testamentària. Els separà en dos grups: els que havien de gestionar els seus bens situats a Catalunya («*in tota Catalonia*») i els que havien d'arreglar els seus assumptes a Eivissa («*in tota insula de Evissa*»). Els primers foren Pere de Gualba, canonge de Vic; Arnau de Gualba, clergue; Bernat de Banyeres i Ferrer de Manoc. Els d'Eivissa: Bernat i Guillem Lledó, Bernat de Camps, Arnau Martí, pa-

Primera plana del testament de Guillem de Montpalau, 1248 (Arxiu Episcopal de Vic. Arxiu de la Cúria Fumada, Testaments I, f. 139v-140v).

borde d'Eivissa, i el dit Ferrer de Menoc si de cas es traslladava a l'illa. I efectivament degué fer-ho perquè apareix documentat tant al CAE com al CLVT (Torres 2008: 67, 81) i més tard en un altre document (Macabich 1967: I, 265).

Guillem no trià unes persones qualsevol perquè s'encarregassin de

fer complir la seua darrera voluntat. El canonge Pere de Gualba, si es tracta de la mateixa persona, era canonge sagristà el 1275 i aquell any Jaume I el va nomenar comisari per dilucidar una qüestió sorgida entre l'abadia de Sant Joan de les Abadesses i el veguer de la Ral i Camprodon respecte d'unes juris-

diccions (Pladevall 1971: 37-38). El seu nom provenia de Gualba, una població de la comarca del Vallès Oriental, al massís del Montseny. Per la seua banda, Arnau de Gualba arribà a ser canonge i després ardiaca de Vic (Font 1985: 151; Ferran 2006: 55). No coneixem Bernat de Banyeres, però sí el ja esmentat

Ferrer de Menoc o Manoc –pot provenir el seu nom de la població de Nova Aquitània de Manòc?–. Montpalau li va deixar deu besants i quatre captius sarraïns dels quals tractaré més avall. La recerca sobre les relacions entre els colons instal·lats a Eivissa i els seus llocs d'origen i, sobretot, saber què feien abans d'esdevenir conqueridors i colons de terres llunyanes, s'està mostrant del màxim interès. Antoni Virgili (2003), per al cas de la conquesta i colonització de Tortosa, cent anys anterior a la d'Eivissa, ha fet palès l'interès que té aquesta operació, així com establir l'origen dels colons establerts a la terra conquerida (Pacheco 2015).

Dels altres marmessors dels bens d'Eivissa també sabem algunes coses. Bernat i Guillem Lledó podrien estar relacionats amb la canònica agustina de Santa Maria de Lledó, de la qual fou prior Ponç Guillem de Torroella, germà de Guillem de Montgrí, fins a la seua mort el 1271 o 1272 (Escandell 2010: 121). Certament, també existeix la població de Lledó, situada a la Franja de Ponent, prop d'Horta de Sant Joan. El CLVT esmenta el fill de Guillem de Lledó i també consta al llistat de prohoms que elegiren els síndics que havien d'anar a fer sagrament i homenatge davant el rei d'Aragó, Alfons II el Liberal (Aguiló 1901: 119-120). Bernat de Camps no figura als capbreus, però sí Berenguer de Camps, qui pagava cens per diversos immobles urbans. L'anomenat Arnau Martí al testament és, sens dubte, el més notable dels marmessors «eivissencs» –naturalment cap d'ells ho era per naixement– de Montpalau, ja que s'ha de recordar que el paborde era la màxima dignitat eclesiàstica de l'illa. Sens dubte l'escrivent va cometre un error en el llinatge o bé a Montpalau li fallà la memòria perquè la forma correcta és Arnau de Sant Martí o de Santmartí. El 20 d'agost de 1236 Guillem de Montgrí nomenà procurador seu a Eivissa Ramon de Sant Martí i el títol va ser escrit i validat per Arnau de Sant Martí, «prevere i capellà del senyor electe de Tarragona», és a

dir de Guillem de Montgrí. Anteriorment Arnau havia signat com a testimoni en un document fet durant el setge d'Eivissa el 4 de juny de 1235 i igualment figura com a testimoni a la carta de franqueses d'Eivissa de 25 de gener de 1236 (Torres 2011b: 9). Més tard, el 29 de maig de 1242, se'l troba signant un document notarial a Mallorca pel qual acollia un sacerdot anomenat A(rnau) Alquer per tal que l'ajudàs en el seu ministeri a l'església d'Eivissa a canvi de vint besants d'argent i vestit i menjar per un any (ARM, ECR 342, f. 78r).

Els protectors i defensors

Per definició, els protectors i defensors eren personatges de més alta posició social que els marmessors, ja que s'havia de recórrer a ells només en cas de violació greu de les disposicions testamentàries, invasió de bens, etc. Per als seus bens situats a Catalunya nomena Guillem de Montclús, Ponç de Montsoriu i Pere de Montepalat, i a Eivissa frare Guillem, Bernat de Guibo, Garcia Eiximenis, Arnau de Lledó, Bernat Oliver, Pere de Manresa i Joan de Serra. Novament es tracta de personatges majors dels dos àmbits geogràfics. Seguint l'ordre donat al testament i sense aprofundir-hi gaire, podem identificar alguns d'ells, sempre amb certa reserva a causa de la possibilitat d'errada per homonímia. Així, Guillem de Montclús era sens dubte el senyor del castell de Montclús, el terme del qual incloïa el Montseny i que, de fet, pertanyia a la nissaga Montseny que mudà el seu nom a Montclús arran del canvi de residència de Guillem Humbert III, senyor de les baronies de Montseny i Montpalau, mort el 1237. El seu fill Guillem I de Montclús seria el protector triat per Guillem de Montpalau. Guillem de Montclús figura amb certa freqüència com a testimoni de documents reials de les dècades centrals del segle XIII (Miret 2007: 120, 151, 305 i 355). El següent protector era Ponç de Montsoriu; si la identificació és correcta, juntament amb el seu germà Guerau i la seua mare Sança, eren senyors d'unes terres a Osona,

a la parròquia de Sant Martí de Sobremunt, el 1230 (Ginebra 1998: I, 248, doc. 532); dos anys abans un cavaller del mateix nom era vassall del vescomte Guerau V de Cabrera (Marquès; Puig; Serrat 2009: 327). El vescomtat comprenia Osona, de manera que Guillem de Montpalau hauria triat com a protector un membre d'aquesta nissaga dels Montsoriu cavallers d'Osona i vassalls dels vescomtes de Cabrera. Pel que fa a Pere de Montepalat o *Montep(ar)alat*, segons si es considera que un signe volat sobre la primera *a* és una abreviació d'*er* o no, les notícies són escasses. El més probable és que es refereixi a l'actual parròquia de Sant Jaume de Montpalau, la qual figura a documents del segle XII com *Mont Palad* (Bachsd). També podria tractar-se de Puigpelat, que és una parròquia de l'Alt Camp de Tarragona, però aleshores més probablement l'escrivà hagués llatinitzat el topònim com *Podiopolato*. Dificilment es refereix al pic Montpelat dels Alps Marítims o a un lloc anomenat així prop de Lió.

Respecte dels defensors dels bens d'Eivissa i Formentera, frare Guillem era frare Guillem Blanc, procurador o lloctinent de Guillem de Montgrí entre 1237 i 1255 o 1268 (Prats 1996: II, 40; Escandell 2010: 126) pertanyent a l'orde militar del Temple (Torres 2011b: 9). La lectura correcta de Bernat de Guibo és Guibó, ja que a Elna, el Rosselló, hi ha una barriada anomenada Hort d'en Guibó (Viquipèdia: *Elna*) i el segle XV es documenta un Antoni de Guibó, natural de Girona, estudiant a la Universitat de Perpinyà (Fournier 1891: II, 683), senyal que el llinatge tenia presència en aquella zona nord. Per la seua banda, Garcia Eiximenis participà de ben segur a la conquesta perquè signà com a testimoni un document el dia 10 de setembre de 1235 (Mas 1866: II, 185-186; Ferrer 2016: 58). Molt posteriorment fou un dels cavallers i prohoms d'Eivissa que figuren en el document d'adquisició definitiva del dret a explotar i gestionar les salines d'Eivissa de 1267 juntament amb Guillem de Marsella, Guillem

Lledó, Guillem Gall, Pere Escrivà i Ramon Bru (Ferrer 2004: 29-30, amb lectura errònia de *Garrià* per *Garcia*). Això significa que es trobava entre els principals de l'illa. Arnau de Lledó, com s'ha dit respecte dels marmessors d'igual llinatge Bernat i el just ara esmentat Guillem, podia tenir relació amb la població de Lledó, on s'ubica la canònica agustiniana de Santa Maria de Lledó, a l'Alt Empordà. Bernat Oliver gaudia de l'estatus de cavaller i la seua filla Prous, casada amb el cavaller Bernat de Bedós, tenia bens a Sils, comarca de la Selva (Cingolani; Ferrer 2021: 65; Molla; Loaisa 2013). Pere de Manresa havia de tenir relació amb Guillem de Manresa abans esmentat entre els importants de mitjan segle, i amb Bernat de Manresa. Finalment, un Joan de Serra, va ser un dels síndics que el 1285 anaren a retre homenatge al rei Alfons II d'Aragó «el Liberal» (Cingolani-Ferrer 2021: 71), difícilment podia ser el mateix a qui al·ludeix el testament de 1248 però sí un fill seu tot i que ja és fer massa conjectura. En tot cas els de Serra o sa Serra estaven ben posicionats en l'oligarquia eivissenca del segle XIII.

Les clàusules del testament

La primera disposició del testament de Guillem era destinada a deixar clar on havia de reposar el seu cos. Decidí per al seu descans etern la casa dels cavallers templers de Barcelona. El Palau del Temple, es convertí en el Palau Reial Menor després de la dissolució dels templers el 1312 i va ser demolit el segle XIX, llevat de la seua capella feta en honor de Santa Maria i avui baix l'advocació de la Mare de Déu de la Victòria. El fet que aquesta capella es començàs a construir el 1246 demostra el prestigi de què gaudien els templers en aquells moments (Fuguet, 2004: 103). Montpalau disposà que si moria deixava als templers el seu llit, un cavall amb la seua sella, fre i *pitral de senyal* o part del guarniment que se cenyeix al pit de l'animal per evitar que la sella se'n vagi endarrere; en aquest cas estava decorada probablement amb el senyal heràldic dels

Montpalau. També hi consignà cent sous per pagar la seua sepultura i misses per la seua ànima.

La segona disposició està destinada a establir la situació en què quedava la seua esposa Berenguera i la comentaré més avall. Tot seguit, el testador disposà que la seua filla Guillemma fos hereva dels seus bens mobles i immobles ubicats a Catalunya i que recaiguessin en la seua filla Agnès els situats a Eivissa. Respecte de l'embaràs de Berenguera, Guillem fa una llarga previsió segons si la criatura, en néixer, era mascle o femella. En el primer cas esdevenia hereu de tots els bens, quedant com a legitimàries les seues germanes Guillemma i Agnès, a les quals donaria quatre-cents auris a cada una. Si pel contrari Berenguera infantava una nena, les predites germanes majors li farien donació de quatre-cents auris meitat per meitat, com s'ha dit abans.

La sisena clàusula és més dramàtica i d'enorme interès per al coneixement del procés de la colonització de les Pitiüses. Cal recordar que era l'any 1248, havien passat tretze anys des de la conquesta. Doncs bé, Guillem de Montpalau encara no veia clar del tot el futur de les seues possessions insulars i inclogué aquesta disposició en el seu testament: «si per alguna causa contingent els cristians perdessin l'illa d'Eivissa» que la persona que hereti els seus béns de Catalunya doni dos-cents auris a l'hereva dels bens d'Eivissa. Aquesta clàusula coincideix amb altres indicis de fins a quin punt fou lenta, insegura i ranquejant la colonització catalana. L'alegre arribada de pagesos des del continent a una illa llunyana i desconeguda, una imatge que s'ha insinuat sovint en la historiografia i assegura l'imaginari popular, no fou tal en cap manera. Un document de 1272 relacionat amb el conflicte sorgit per la reclamació feta pels hereus de Berenguer Renard dels seus drets sobre l'illa de Formentera recull el testimoni d'una persona que assegurà que en temps de la donació en feu de l'illa de Formentera a Renard (1246) «la major part dels regnes de València i de Mallorca es-

taven poblats però no els dits regnes plenament, ni ho són encara avui dia» (Torres 2011b i ADG, Processos medievals 1).

Continuant amb el dramatisme, la clàusula següent disposa què s'havia de fer si les hereves designades morien abans d'haver assolit l'*edat perfecta* (hem d'entendre que vint-i-cinc anys, la *majoria d'edat* d'aleshores) o sense descendència legítima. D'aquí podem deduir que el 1248 cap de les dues havia arribat encara a la dita edat. Si Guillemma moria en dites circumstàncies la seua herència passava a la resta de germanes, és a dir Agnès i la criatura encara nonada si era femella, ja que si era mascle, com s'ha dit, ho heretaria tot. Si era Agnès qui finava menor o sense fills legítims igualment la seua herència passava a les germanes, però si cap d'elles tenia descendència legítima, l'hereu havia de ser el nebot del testador, Guilabert de Noguer. En cas que ell també traspassàs sense fills designava hereu un altre seu nebot de nom Guillem Alomar; si Alomar també moria sense descendència l'hereu passava a ser Ferrer de Surrel i si, finalment, la mort també el visitava sense haver tingut fills legítims l'últim dels eventuals hereus era l'abans esmentat Simó de Montpalau.

Tot seguit, Guillem va disposar diferents deixes per als seus marmessors. Tots havien de rebre deu besants llevat del canonge Pere de Gualba, a qui n'assignà el doble, i d'un dels marmessors d'Eivissa, Berenguer de Camps, qui devia diners a Montpalau, raó per la qual aquest va estipular que pogués viure durant cinc anys a les seues cases sense pagar cap lloguer.

La clàusula següent és la que nomena els defensors i protectors dels seus bens, ja comentats i identificats en la mesura que això ha estat possible. Continuant aquest desgranar del testament, Guillem recordà en aquella hora la seua germana, Guillemma de Vilatermar, i li llegà Jafira, un sarraí que tenia captiu a Eivissa. Això podria voler dir que Guillemma es trobava a Eivissa, però res no ho confirma. El lo-

catiu que segueix el nom de Guillem, de Vilatermar, podia referir-se a una petita fortificació situada al municipi osonenc de Sant Martí d'Albars, la Domus de Vilatamar o Vilatammar (Pladevall; Benet sd).

També Elisenda, la seua neboda, que igualment era a Eivissa, va rebre una deixa consistent en els diners, armes i bèsties que Berenguer Renard i el seu germà Arnau devien a Montpalau, les cases on habitava el testador quan era a l'illa, les seues possessions ubicades en el domini de Pere, Infant de Portugal, la meitat dels porcs que tenia a Formentera i una renda, s'entén que anual, de dos-cents cinquanta besants sobre la sal d'Eivissa. Elisenda devia ser filla de l'abans mencionat Ponç de Montpalau, germà de Guillem, que ja era mort aquell 1248; el fet que el testador la posi sota la cura de la seua esposa Berenguera indica que era menor.

El nom de Berenguer Renard no deixa indiferent, ja que es tracta de la persona a la qual Guillem de Montgrí va donar en feu l'illa de Formentera l'any 1246 (Quadrado 1888: 1.408). La intenció de Montgrí era que Renard poblàs l'illa, cosa que no va poder fer i per tant la donació hauria d'haver quedat sense efecte; això no obstant, les seues conseqüències es revelaren en el darrer terç del segle, quan els hereus de Renard en reclamaren la vigència i l'obtengueren dels tribunals en perjudici dels frares agustins de la Mola (Torres, 2011b). La qüestió dels porcs té igualment la seua importància en relació a la frustrada colonització de Formentera per part Berenguer Renard. El ja al·ludit procés judicial de 1272 conté un testimoni que assegura que Renard va deteriorar, deixar erma i destruïda l'illa de Formentera a causa dels porcs i truges seus i de Guillem de Montpalau; les bèsties devien furgar els sembrats i menjar-se les collites (ADG, Procesos 1). L'ús d'illes i illots com a llocs de pastura d'animals es practicava a tota la Mediterrània, com recorda encara la recent polèmica sobre les cabres des Vedrà. Formentera va

tenir aquest ús, per tant, els anys centrals del segle XIII i novament el segle XVII fins a la colonització impulsada per Marc Ferrer.

Montpalau va recordar els seus pares i germà difunts i disposà que es fessin sepulcres per a les seues restes, així, llegava a l'obra de l'església de Santa Maria de Pineda (tot i que el document posa *de Pine-to*, que seria de Pinet i no de Pineda) un sarraí anomenat Maymó o bé la quantitat de cent sous perquè hi fessin un sepulcre de pedra on posar els ossos de son pare. Aquesta església depenia del monestir benedictí de Sant Salvador de Breda i com a tal és esmentada amb aquest nom en una butlla papal de 1246 (Recarens; Adell; Galimany; Peris; sd). Del temple del segle XIII, actualment no en queda res, ja que les parts més antigues de l'ara existent són del segle XV. Al monestir de Sant Pau de Mar (Sant Pol de Mar) llegava altres cent sous amb la finalitat que exhumassin del cementeri els ossos de la seua mare i del seu germà Ponç i els posassin dins de l'església en un sepulcre de pedra. El monestir va ser comprat el 1264 per Guillem de Montgrí fins que el va cedir als cartoixans d'Escaladei el 1269 (Llovet; Vellvehí sd).

Al seu nebot Guillem Alomar, ja esmentat abans en la línia successòria, deixava un ausberg o cota de malla completa, llevat de les sabates o càligues, que tenia a Eivissa. Un altre ausberg que també tenia a Eivissa el deixava a Ferrer de Surrell i exactament el mateix a Déulloat (*Deuslaude*) de Surrell. Al seu fill Joan –ja s'ha comentat que devia ser il·legítim o bé incapaç– li feia deixa de cent sous i que pogués menjar i vestir a casa del testador durant tots els dies de la seua vida. Disposà així mateix que el sarraí anomenat Cassim tengués l'obligació de servir Montpalau o els seus successors durant cinc anys i que després fos lliure (*alforro*, paraula derivada de l'àrab al-ḥurr «lliure»).

Als clergues Guillem de Surrell i Berenguer de Puig-Ermenat, els deixava cinquanta i deu sous respectivament. A Pere de Gualba, el beneficiava amb totes les collites

que tenia a Catalunya i li encarregava que pagàs els metges i les despeses fetes i les que estiguessin per fer en la seua persona. Disposà també que tot allò restant fos després en benefici de la seua ànima així com millor es consideràs. A Guillem de Guadanya i a Ferrer d'Ualart, els deixava deu besants a cada un perquè romanguessin amb ell mentre fos amb vida. A un tal F(errer), que era a l'illa de Formentera, li llegava deu besants i els porcs propietat del testador que cuidava en aquella illa, que els tengués per seus però amb l'encàrrec que pagàs al servent (*famulus*) que era amb ell.

Tot seguit Guillem de Montpalau va afegir una clàusula molt interessant. Es tracta de l'encàrrec a Ferrer de Manoc que establís (*populet*) uns sarraïns: Salmi, el matrimoni Jucer i Sucayma i el seu fill Abdelà, els tenguí en comanda i en tregui profit però que no els vengui a ningú altre. Aquesta notícia s'ha de lligar amb altres que apunten a l'intent de crear un grup de sarraïns captiu que es reproduís per si mateix i que s'ha comentat més extensament en un altre lloc (Ferrer 2015).

Montpalau reservà uns diners per destinar-los a deixes pietoses; així, els temples de Santa Maria de Vilalleons, Sant Pere de Vic, Sant Miquel de Montpalau, Sant Quirze de Capaspre, Sant Pere de Pineda i Sant Martí d'Arenys havien de rebre deu sous cada un per a draps litúrgics dels seus altars. Als frares menors de Vic, els assignava vint sous; als frares predicadors de Barcelona altres vint sous i vint més per rescatar captius. Acudint a l'obra *Catalunya romànica* es pot obtenir àmplia informació d'aquests temples i cenobis. Santa Maria de Vilalleons es troba a la plana de Vic, al terme de Sant Julià de Vilatorrada, prop de la Sala de Vilalleons, i s'hi conserva l'església romànica a la qual feu la deixa el testador. Sant Pere de Vic és la catedral d'aquesta ciutat. Sant Miquel de Montpalau era la capella castral del castell de Montpalau, a Pineda de Mar, on exercien de castlans membres del

llinatge Montpalau i en prengueren el nom; avui només en resten ruïnes. Sant Quirze de Capaspre és avui Sant Quirze de Calella, es trobava dins el terme de l'esmentat castell de Montpalau i dins del terme parroquial de Santa Maria de Pineda; ja no queda rastre d'aquest temple. Sant Pere de Pineda era parròquia depenent de Breda i és avui la capella de Sant Pere de Riu, molt propera al castell de Montpalau. Pel que fa als framenors o franciscans de Vic, s'hi establiren el 1225 mentre que els frares dominics o predicadors de Barcelona tenien la seua casa al convent de Santa Caterina des de poc després de la seua instal·lació a la ciutat el 1219. Els anys quaranta del mateix segle el convent estava en plena efervescència, després que hi hagués passat un personatge tan assenyalat com Ramon de Penyafort. Avui el convent ja no existeix i el seu solar, recentment excavat arqueològicament, l'ocupa el mercat de Santa Caterina.

Finalment, el testament inclou deixes en diners per a quatre persones: a un o una tal Serre, que vivia amb ell, li assignava vint besants. A «Pelegrina de Bernat de Banyeres», segons posa textualment el testament usant una expressió que pot indicar que dita dona era l'esposa, la viuda o la filla del dit Bernat, li deixava vint sous; la mateixa quantitat de diners que llegava a Arnau de Banyeres i a Ramon de Banyeres.

Fins ací el resum del testament. S'han comentat i donat referències dels personatges principals d'aquell moment però són molts els noms de persones que hi són esmentats. També crida l'atenció l'escampall de deixes que va preveure Montpalau i que indiquen la seua relació amb aquells llocs que desitjava beneficiar en cas que morís. Fonamentalment són deixes a persones i institucions eclesiàstiques (parròquies i monestirs) situats uns a Osona i els altres al Maresme. Els primers han de tenir relació amb el que Berenguera de Cucala va aportar al matrimoni i els segons són evidència del vincle del mateix

Montpalau amb aquella zona. Igualment, el document ofereix informació molt rellevant sobre la gestió que Montpalau feia dels seus captius.

Guillem de Montpalau

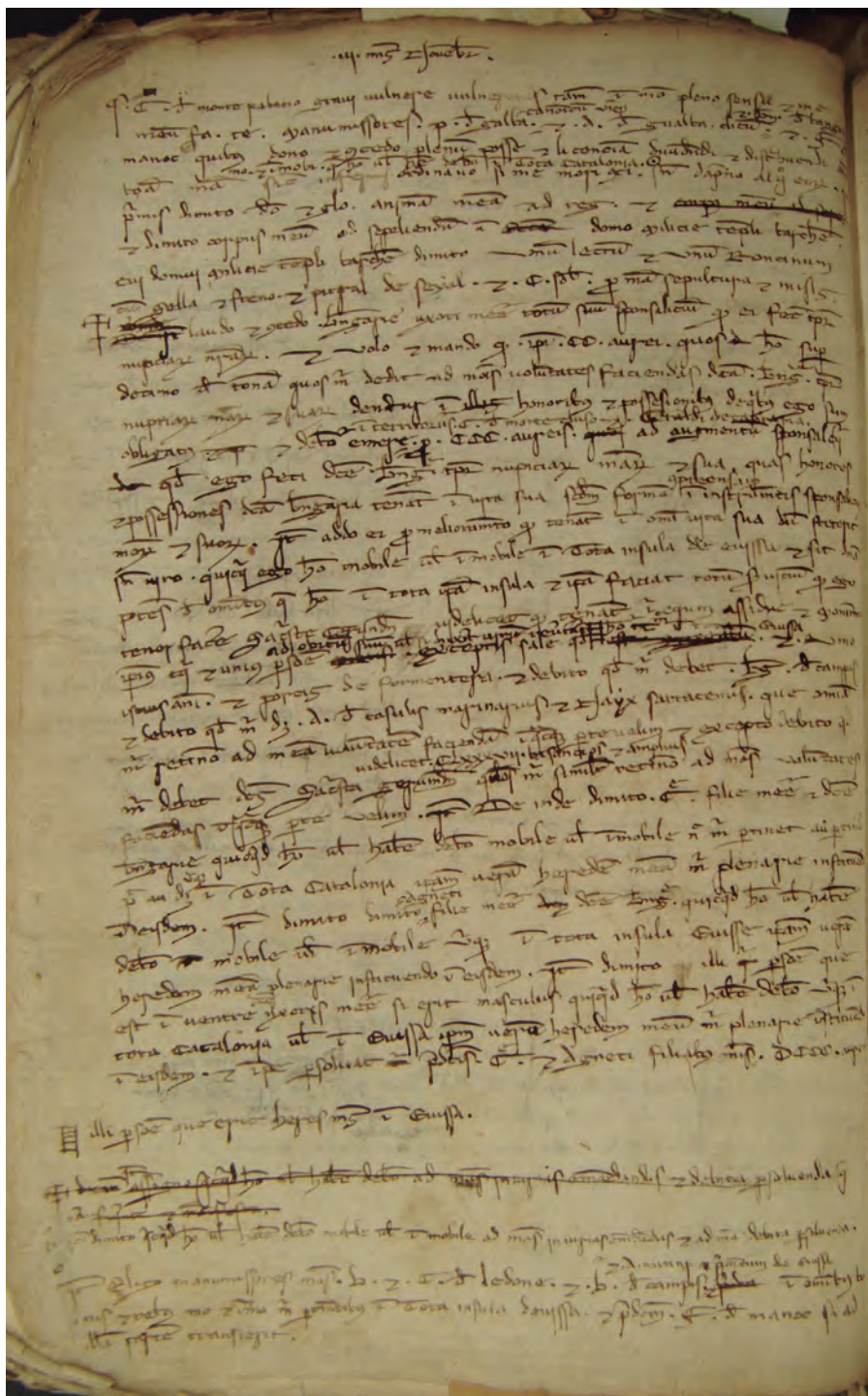
Com ja es pot haver deduït d'alguns indicis anteriors, Guillem de Montpalau no va morir a Vic aquell novembre de 1248 de les ferides que havia rebut. La gravetat de la situació, però, el va dur a dictar testament perquè morir intestat, especialment per a aquells que tenien bens dels quals podien disposar, podia generar grans inconvenients a les persones properes a qui creia acabats els seus dies, i ajudava molt al repòs etern de la seua ànima (Álvarez 1997: 71 i s.). En aquella ocasió tot el que Montpalau va disposar en el testament va ser debades perquè va poder saber que el fill que Berenguera esperava va ser –molt probablement– un mascle. I encara el matrimoni va veure'n néixer i créixer un altre, ja que el 1271 s'anomenen dos fills de Guillem en el document de donació de la castlania d'Eivissa que va rebre de Guillem de Montgrí: eren Ferrer i Pere Ferrer de Montpalau. Es pot deduir per l'ordre de preferència en la mateixa donació que Ferrer va ser qui va néixer aquell 1248 o ja dins 1249. Naturalment, sempre hi ha la possibilitat d'infants no arribats a adults, i que tant Ferrer com Pere Ferrer fossin procreats més endavant, però és versemblant que Ferrer fos la «*persona qui est in ventre uxoris mee*» a què es referí Guillem de Montpalau en el seu testament.

Deu anys més tard d'aquell 1248, l'11 de novembre de 1258, trobam Guillem de Montpalau a Mallorca, a cal notari, ordenant fer un document de procura o de poder a un tal Bernat de Cogulles perquè fes les gestions necessàries per recuperar els diners que una colla de persones li devia segons demostrava un document fet a Eivissa pel notari Pere Vinater baix autoritat de mestre Joan el 7 de desembre de 1237. Els deutors eren concretament tretze homes, entre els quals n'hi havia

un, Berenguer de Montcada, que està molt ben documentat com a corsari a Mallorca en la dècada de 1240. Montpalau, aprofitant l'estada a l'illa veïna, va adquirir, comprada a Pere de Tàrraga, una captiva sarraïna blanca de nom Maneta per preu de deu lliures en reials de València (tots dos documents a ARM, ECR 345, f. 92r).

Encara més tard, el 1260 Montpalau va anar a Barcelona i acudí novament a cal notari per deixar per escrit un encàrrec a uns pintors («*Bernardus Pictor, et uxor mea Maria et ego Petrus Martini de Burgos, pictor*»). L'encàrrec als artistes va ser d'un retaule format per cinc imatges i una creu en el qual havien de ser visibles les armes heràldiques de Montpalau («*quinque imagines cum cruce et retrotabula ad formam et similitudinem et longitudinem illarum quinque imaginum que sunt posite in Ecclesia Sancte Marie de mari juxta altare beate Marie et pingemus dictam retrotabulam de signo vestro atque dictam crucem faciemus de forma et longitudine crucis dictarum imaginum*»). El model que Guillem va prendre era un retaule que hi havia a Santa Maria del Mar de Barcelona. El contracte muntava a 500 sous en moneda barcelonesa de tern i el termini per lliurar l'obra era la propera festa de Pentecosta, els artistes tenien per tant uns sis mesos per enllestir el retaule. L'editor del document, Josep Mas, va llegir erròniament el topònim, cosa normal si un no està familiaritzat amb les múltiples grafies amb què s'escribia Eivissa en temps medievals. Així, «*Guilelmo de Monte Palatio Militi, commoranti in Guissa*» s'ha de llegir, clarament, Eivissa. (Mas 1911-1912: 219-220). És un document molt interessant que aporta informació al mateix temps a la caracterització del personatge que tractam, al coneixement de com es creaven les obres d'art i sobre els ornaments de l'església parroquial de Santa Maria d'Eivissa, ja que, presumiblement, el retaule hi anava destinat.

Com s'ha dit, deu anys més tard, el 1271, Guillem de Montpalau va

Pergamí que deixa constància de l'encàrrec d'un retaule fet per Guillem de Montpalau a Bernat Pintor, la seua dona Maria i el pintor Pere Martí de Burgos el 1260 (Arxiu de la Catedral de Barcelona, Diversorum C, núm. 537).

Berenguera de Cucala

Com s'ha dit, la segona clàusula del testament està destinada a establir la situació en què quedava la viuda de Guillem de Montpalau si la mort finalment li sobrevenia. S'hi fa menció expressa al document d'esposalles que, com era habitual, Guillem i Berenguera fermaren el seu dia, tot just abans del matrimoni (Mikes 2017). Aquest document no ha estat localitzat, però el testament permet conèixer els compromisos acordats. En el testament i per garantir els drets de Berenguera, el seu marit li reconeix el seu dot, consistent en dos-cents auris (monedes d'or que tant podien ser mancusos, dinars o morabatins) que ella tenia sobre el delme de Tona, Osona, i que havia lliurat al seu marit en temps del seu matrimoni. Dit així, semblaria que les monedes d'or havien estat aportades físicament, però es tracta d'una qüestió comptable. El més probable és que els dos-cents auris no es materialitzaren mai tots a la junta, sinó que el document està expressant una renda satisfeta en algun tipus de moneda corrent no necessàriament d'or, o fins i tot en espècie. Així, el que Berenguera aportà al matrimoni va ser una renda anual procedent del delme de Tona i la continuaria aportant fins que s'assolís la quantitat equivalent expressada en moneda comptable de dos-cents auris. Guillem havia fet augment del dot consistent en la mateixa quantitat aportada per la núvia en concepte de dot i la meitat més, és a dir tres-cents auris. Novament es tracta d'un artifice comptable ja que mai no s'ajuntà físicament tal quantitat d'or, sinó que Guillem s'havia compromès –i encara no ho havia fet– a comprar uns immobles (explotacions agrícoles o propietats urbanes) que produïssin renda fins a assolir en el temps la xifra equivalent al valor expressat en auris. Aquestes propietats (*honors* i *possessions* els anomena el document) havien d'estar situades en terres dels senyors, probablement parents de Montpalau, Guillem de Montclús i Guerau de Cabrera. Això era l'escreix o augment del do esponsalici o

rebre de Guillem de Montgrí, a canvi de dos mil quatre-cents sous en moneda de tern de Barcelona, la castlania d'Eivissa, confirmada el 1279 al seu fill Ferrer de Montpalau (Marí 1997: 37; còpia a AHPE, *Capbreu del Capítol de Tarragona*, p. 54-55, i confirmació de 1279 a p. 55 i p. 80). Aquest Ferrer va ser un

personatge important de la segona meitat del segle XIII, entre altres coses participà en els episodis que varen portar a la fi el monestir de Santa Maria de Formentera, com ha descrit F. X. Torres Peters (2005: 30-41; vegeu també Cingolani-Ferrer, 2021: docs. 34, 38, 39, 54, 306 i 309).

dot (*augmentum sponsalicii*), però Guillem afegí encara el millorament (*melioramento*), que consistia en el dret de Berenguera a ser senyora i gaudir durant tota la seua vida mentre es mantengués viuda de tot el que Guillem posseïa a Eivissa (sobre el millorament vegeu: Cardona 2013).

En relació a aquesta darrera disposició de millorament, Guillem feia recordatori a la seua dona que com a beneficiària vitalícia de tot el seu patrimoni insular, també quedava obligada a prestar el servei de mantenir un cavall armat a Eivissa per al sagristà de Girona, Guillem de Montgrí. Un capbreu fet a Eivissa per l'arquebisbat de Tarragona entre 1433 i 1437 encara conté una al·lusió a la cavalleria que Guillem de Montgrí va donar a Guillem de Montpalau el 15 de desembre de 1245 (Torres 2011: 74 i AHPE, 3.005, f. 120r).

Tot això disposat per Guillem a favor de Berenguera era amb el benentès que a la mort de la viuda aquells bens i la dita obligació del cavall armat havien de revertir a la persona designada hereva dels bens d'Eivissa. Guillem, això no obstant, introduí unes excepcions en la deixa vitalícia del patrimoni pitiús fet a la seua dona. Són les següents: un dret de dos-cents cinquanta besants que tenia sobre la sal d'Eivissa, el vi de l'any en curs, els porcs que tenia a Formentera, els diners que li devien Berenguer de Camps, el mariner Arnau de Casulls, el sarraí anomenat Nayx i, per últim, els cent vuitanta-set besants que així mateix li devia Guillem de Montgrí. Tot això ho retenia Guillem per fer les seues voluntats, en part expressades en el mateix testament, com el llegat del dret sobre la sal fet a la seua neboda Elisenda.

La referència a la renda que Berenguera tenia sobre el delme de Tona permet identificar-la en un document vigatà de 1231 en el qual Bernat de Cucala (lletinitzat *Caucala* en el document), la seua dona Esteva o Estefania i les seues filles Berenguera i Ermessenda figuren com a beneficiaris del delme de Sant Andreu de Tona (Ginebra,

1998: I, 481, doc. 1118; sobre la parròquia i el poble: Pladevall 1958). Efectivament, la identificació de Berenguera esposa de Guillem de Montpalau amb la dita Berenguera de Cucala la confirmen diversos documents utilitzats per A. Pladevall (2001: 24-25) en la seua recerca sobre la *domus* o casa forta de Cucala, les ruïnes de la qual s'ubiquen a Sant Julià de Vilatorrada, Osona. Aquesta tinença devia posar en relació amb la parròquia de Santa Maria de Vilalleons, mencionada en el testament, i també amb el senyorriu que Bernat de Santa Eugènia, germà de Guillem de Montgrí, tenia a Santa Eugènia de Berga per raó de matrimoni, situat dins el terme del castell de Taradell, limítrof amb el de Tona.

En el primer d'aquests documents, datat el 1246, Pere de Vilagelans, castlà d'aquest castell d'Osona situat entre Vic i Manlleu, prop de Granollers de la Plana, concedia que Guillem de Montpalau per ser «marit de la senyora Berenguera de Cucala» havia assumit les obligacions de la seua dona en els feus que tenia per ell i reconeixia haver rebut del matrimoni cent sous en diners barcelonesos de doblec (*«Notum sit cunctis quod ego, Petrus de Villagelans per me et meos, bona et libera voluntate in presenti cum hoc publico instrumento laudo et concedo tibi Guillermo de Montepalatio marito domine Berengarie de Caucala omnia feuda tibi ad eadem domini ratione tui sponsalitii obligata que ubique per me tenet et debet dicta domina tenere, et totam obligationem quam tibi de dictis feudis fecit ratione tui sponsalitii domina antedicta...»*). AEV, Calaix 6, antic 855: «Meda i Cabrera. Variorum feudorum», pergami 17). D'aquest document en pergami es pot deduir que el matrimoni de Guillem i Berenguera s'havia celebrat no feia molt de temps. Arran d'aquell matrimoni, a més dels feus tenguts per Pere de Vilagelans ara esmentats, passaren a la seua descendència la casa forta o *domus* de Cucala en feu juntament amb les parròquies de Sant Sadurní d'Osormort i Sant

Feliu de Planeses. El 1306 un document deixa clar que el senyor d'aquestes parròquies era aleshores Ferrer de Montpalau, el ja esmentat fill de Guillem i de Berenguera, i que en cobrava el delme a canvi del deure de fer host i cavalcada amb el senyor del castell de Meda (*«Notum sit cunctis quod ego Marchus de Medalia, filius et heres Petri de Medalia quondam militis confiteor et recognosco vobis Ferrario de Montepalacio militi de Eviça licet absenti quod ratione hostium et serviciorum michi ut asserebam per vos fallitorum que michi facere debetis pro partibus quas recipitis decimis parrochiarum Sancti Saturnini de Osor et Sancti Felicis de Planiciis, episcopatus Vicensis, quas pro me tenetis in feudum...»*). AEV, Calaix 6, antic 855: «Meda i Cabrera. Variorum feudorum», pergami 28). El 1315 Guillem de Montpalau, amb tota probabilitat fill del mencionat Ferrer de Montpalau i net, per tant, de Guillem i Berenguera, va vendre la *domus* de Cucala i cal pensar que també feus esmentats a Bernat de Centelles (Pladevall 2001). Aquest document aclareix una part de la genealogia dels Montpalau eivissencs i explica que el 1326 un Guillem de Montpalau fos l'amo d'un molí a Eivissa (Sastre 2010: 126).

Conclusió

Delmes sobre la producció de terres tengudes en feu a diverses parròquies de Catalunya, una renda sobre la sal d'Eivissa, producció pròpia de vi a la mateixa illa, porcs a Formentera, diversos captius, una bona quantitat d'armes i socis que es dedicaven al cors, el càrrec de castlà... el matrimoni Guillem de Montpalau i Berenguera de Cucala acumulaven diverses i diversificades fonts d'ingressos. Efectivament, com digué M. Barceló, era una gent que feia de tot.

Montpalau devia ser jove quan s'enrolà en l'aventura de conquerir Eivissa i Formentera. Coronada amb èxit, va obtenir terres i rendes i tornà a Catalunya uns deu anys més tard, on es casà amb una dona del seu estament, amb terres i ren-

des. Junts tornaren a Eivissa mantenint bens tant a una banda com a l'altra i també a Formentera, i fixaren el seu domicili a la primera de les illes mencionades. Guillem de Montgrí, Nuno Sanç i l'infant Pere de Portugal havien estès entre els seus homes per mitjà de donacions de terres la necessitat de poblar-les si en volien treure profit.

És en aquest sentit que Montpalau i els altres –molts d'ells mencionats en el seu testament finalment inútil de 1248– gestionaren la colonització de les Pitiüses. La multiplicitat d'accions que portaren a terme ens són conegudes. Hem vist el cas de Montpalau i Cucala però s'ha de seguir la pista, trescant entre documents d'arxiu, en la toponímia i el territori, d'altres cavallers i notables que formaren l'oligarquia insular de la mitjanja del segle XIII. Això s'ha fet amb èxit en el cas de Guillem de Buscastell (Ribes 2016), de Guillem Escrivà (Cingolani; Ferrer 2021), hi ha dades de Bernat Oliver (Formiga; Loaisa; Molla 2012) i ara amb Guillem de Montpalau i Berenguera Cucala; però el realment difícil és conèixer com, en quina mesura i a quin ritme reeixiren en l'encàrrec de colonitzar, de poblar amb camperols les illes. S'ha tractat i és conegut el fracàs de Berenguer Renard a Formentera, per molt que els seus descendents traguessin rèdit més tard d'aquella donació en feu de 1246 en perjudici dels frares agustins, com ha desvetllat F. X. Torres. Crec que només aclarint els llocs i les nissagues de procedència dels personatges que tenien la rellevància suficient com per figurar relativament ben documentats en els textos del segle XIII insular podrem obtenir indicis sobre el procés de colonització de les illes Pitiüses amb famílies pageses.

Transcripció del testament

He d'advertir primerament de les intervencions fetes en el text. S'ha regularitzat l'ús de les majúscules segons la normativa actual i s'ha afegit la puntuació. S'ha dividit el text en paràgrafs per facilitar la lectura, ja que l'original és a text cor-

regut. S'han desenvolupat les abreviatures sistemàticament i només s'han usat parèntesis per indicar el desenvolupament d'abreviatures per suspensió, per exemple *te* per *testamentum* o *s* per *solidos*, i inicials de noms, per exemple A. per A(rnaldus) o P. per P(etrus); també s'han posat entre parèntesis les explicacions sobre les circumstàncies de l'original, per exemple: (*crida que indica un afegit*). Les paraules, síl·labes o lletres entre claudàtors indiquen una lectura dubtosa o deduïda pel context, per exemple [*ante*]; quan els claudàtors tanquen tres punts [...] indiquen una paraula que no ha pogut ser llegida o que és il·legible a l'original. Les lletres, síl·labes o fragments o paraules senceres posades entre angles són afegits del transcriptor perquè falten a l'original, per exemple *sua<rum>*. Les barres obliqües \ / indiquen les paraules o frases afegides per l'escrivà a l'espai entre línies, per exemple \compreensam/. Les paraules o frases ratllades són esmenes fetes per l'escrivà i així consten a l'original. Les dues barres verticals || indiquen el final de línia i dues barres obliqües // el final de plana.

1248 novembre 3. Vic. Testament de Guillem de Montpalau.

Arxiu Capítular de Vic. Arxiu de la Cúria Fumada, Testaments I, f. 139v-140v.

«III nonas novembris [1248]

¶ (calderó) G(uilelmus) de Montepalatio, gravi vulnere vulneratus tamen in meo pleno sensu et mem[oria] || meum facio te(stamentum). Manumissores P(etrus) de Galba, \canonicum Vicensi/ et A(rnaldum) de Gualba, clericum, \et Bernardum de Bang[eriis]/ et F(errarium) de || Manoc quibus dono et concedo plenum posse et licenciam dividendi et distribuendi omnia || bona mea, \mo(bilia) et immobi(lia) que habeo vel habere debeo in tota Catalonia sicut inferius ordinavo si me mori conti(gerit) sine dampno aliquo eorum./ (*crida: continua al marge inferior, fins a* transierit): Item, eligo manumissores meos B(ernar-

dum) et G(uilelmum) de Ledone et B(ernardum) de Campis ~~et predicti~~ \et A(rnaldum) Martini, prepositum de Eivissa, / in omnibus bonis et rebus mo(bilia) et immo(bilia) mihi pertinentibus in tota insula d'Eivissa, et predictum F(errarium) de Manoc si ad || illam partem transierit.

In || primis dimito dono et [concedo] (*lectura alternativa com a part de la fórmula inacabada*: In primis dimito Deo et gloriose) animam meam ad req(uiescendum) ~~et corpus meum ad sepe~~ || et dimito corpus meum ad sepeliendum in ~~ecclesia~~ domo Militie Templi Barchinone || cui domui Militie Templi Barchinone dimito meum lectum et unum roncinum || cum sella et freno et pitral de senyal et .C. solidos pro mea sepultura et misis (*crida en forma de creu, al marge inferior, ratllat fins a manifesta*) ~~dictum. Item/ assigno quicquod habeo vel habere debeo ad meas iniurias emendandas et debita persolvenda que vera fuerint et manifesta.~~ Item, dimito quicquod habeo vel habere debeo mobile et immobile ad meas iniurias emendandas et ad mea debita persolvenda.

De \Deinde/ Item, laudo et concedo Berengarie, uxori mee, totum suum sponsalicium quod ei fecit tempore || nupciarum nostrarum et volo et mando quod ipsi CC aurei quos ~~a~~ habeo super || decimo de Tonna, quos mihi dedit ad meas voluntates faciendas dicta Berengaria tempore || nuptiarum mearum et suarum, dendas in illis honoribus et possessionibus de quibus ego sum || obligatus ~~et per~~ et debeo \in territoriis G(uilelmus) de Montecluso et Geraldí de Capraria/ emere pro CCC aureis ~~quos~~ ad augmentum sponsalicii || ~~de~~ quod ego feci dicte Berengarie tempore nuptiarum mearum et sua<rum>; quas honores || et possessiones dicta Berengaria teneat in vita sua secundum formam \compreensam/ in instrumentis sponsaliciis || meorum et suorum.

Item, addo ei pro melioramento quod teneat in omni vita sua dum steterit || sine viro quicquod ego habeo mobile vel immobile in tota

insula de Evissa et sit domina || patens de omnibus que habeo in tota ipsa insula, et ipsa faciat totum servicium quod ego || ten<e>or facere Sacriste Gerundense, videlicet, quod teneat unum equum assidue et moni[cionem] || ipsius equi et unius persone \ad obitus suum vel si duxerit virum revertatur (*crida en forma d'escala, al marge inferior fins a Evissa*) illi persone que erit heres meus in Evissa ~~meus~~ et exceptis sale quod ~~est concertatum~~ \habeo et teneo in tota Evissa/ et vino || istius anni et porcis de Formentera et debito quod mihi debet Berengarius de Campis || et debito quod mihi debet Arnaldus de Casulis, marinarius, et Nayx, sarracenus, que omnia || me retineo ad meam voluntatem faciendam in quocumque parte velim et excepto debito quod || mihi debet dictus Sacrista Gerundense, \videlicet CLXXXVII bisancios et amplius/ quos mihi similiter retineo ad meas voluntantes || faciendas in quacumque parte velim.

~~Item~~ Deinde dimitto G(uilelm)e, filie mee et dicte || Berengarie quicquod habeo vel habere debeo mobile vel immobile nunc me pertinet au<t> pertinere || p(otes)t au<t> decet \ubique/ in tota Catalonia, ipsam veram heredem meam me plenarie instituendo || in eisdem.

Item, dimitto dimitto (*repetit*) \Agneti/, filie mee ~~Ag~~ et dicte Berengarie quicquod habeo vel habere || debeo ~~tam~~ mobile vel immobile ubique in tota insula Evisse ipsam veram || heredem meam plenarie instituendo in eisdem.

Item, dimitto p illi ~~qui~~ persone que || est in ventre \dicte/ uxoris mee, si erit masculus, quicquod habeo vel habere debeo ubique in || tota Catalonia vel in Evissa ipsum verum heredem meum me plenarie instituendo || in eisdem, et ipse persolvat ~~vero~~ predictis G(uilelm)e et Agneti, filiabus meis, DCCC aureos. // videlicet unicuique CCCC aureos, et sint mee contente ambe de sua legitima hereditate et fratesca et porcione omnium bonorum meorum. Et si dicta persona ~~erit femina~~ || de qua uxor

Mapa amb els llocs esmentats als documents relacionats amb Guillem de Montpalau i Berenguer Cucala (Elaborat amb Instamaps, Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya).

mea est pregnans erit femina debent ei predictae G(uilelm)a et Agnes, filie || mee, CCCC aureos, videlicet, unaqueque CC aureos.

Tamen volo quod si forte || aliqua causa contingente \c(ristia)ni amiterent insulam Evisse/ ~~honores res et possessiones que~~, que illa persona quam ego instituo || heredem in insula Evisse amiteret in bonis et rebus et possessionibus quas habeo in Cata- || lonia det illi persone qua ego instituo heredem in ~~dictam~~ rebus et possessionibus quos habeo in || Evissa CC aureos, et dicta persona heres de Evissa non teneretur aliquod dare illi || persone ~~quam~~ de qua nunc est pregnans

dicta uxor mea si erit femina.

Item, volo quod si dicta ~~uxor~~ G(uilelm)a || filia mea obierit sine prole legitima vel ante quam veniat ad etatem perfectam revertatur ~~illi~~ infantibus meis superstitibus, ~~et d~~ si dicta Agnes (*corregit sobre Anges*), filia mea, obierit ante quam veniat ad etatem perfectam vel sine prole legitima quicquod ei dimitto revertatur infantibus meis superstitibus et si omnes infantes mei \predicti/ decesserint sine prole legitima quicquod eis dimitto revertatur Grula- || berto de Nogario nepoti meo, et si ipse sine prole legitima decesserit rever- || tatur G(uilelmo) Alomar nepoti meo, et si

G(uilelmus) Alomar decesserit sine prole legitima || revertatur F(errario) de Surrel, et si ipse decesserit sine prole legitima revertatur || Simoni de Montepalacio.

Dimito ~~unicuique dictorum meorum manumissorum meorum X bisan-~~ || ~~eios excepto B(ernardo) de Campis~~ Petro de Gualba predicto, manumissori meo, XX bisancios, || et A(rnaldo) de Gualba X bisancios, et Bernardo de Bagnariis X bisancios, et F(errario) de Manoc X || bisancios, et Berengario et G(uilelmus) de Ledone unicuique X bisancios, et Berengario de Campis predicto || manumissori meo quod stet sine aliquo locario per V annos si ipse ~~tamen in~~ tantum vixerit || in domibus meis ~~que~~ in quibus ipse modo manet, et A(rnaldo) Martini predicto X bisancios. ||

Item, instituo \rogando/ deffensores meos et protectores omnium bonorum que dimito dictis infantibus || meis \in Catalonia/ G(uilelmus) de Muntclaus, Poncius de Montesuriu et P(etrus) de Montepalat.

Item, instituo || rogando deffensores meos et protectores in bonis et rebus quos habeo in Evissa fratrem G(uilelmum), || Bernardum de Guibo, Garsiam Exameniz, ~~Berengarium~~ A(rnaldum) de Ledo et Bernardus Oliver et P(etrus) de Mil || norisa et J(hoannes) de Serra.

Item, dimito sorori mee G(uilelme) de Villatermar quendam meum saracenum que || vocatur Jafira ~~et con~~ et est in Evissa.

Item, dimito Eligsendi nepti mee qua teneo in Evissa || quicquid mihi debet Berengario Renart et frater eius A(rnaldo), videlicet arma que eis acomodavi bestias et de- || narios, et alias res et domos integre in quibus habito in Evissa et medietatem omnium || porcorum quos habeo in insula Formentere. (*crida dues barres, segueix l'interliniat*). \Item, dimito eidem CCL bisancios quos habeat super sale meo quos habeo in Evissa et dimito personam ipsius Eligsendis in posse et [...i.] || Berengarie, uxoris mee/ et possessiones quas habeo sub dominio infantis || [de] Portugal.

Item, dimito operi ecclesie Sancte Marie de Pineto quendam meum sarracenum nomine || Maymó et si ipse non daretur ei que darentur dicta operi C solidos, et ex hoc quod fieret sepulcrum || lapideum ibidem in quo cumlaretur ossa patris mei.

Item, dimito monasterio Sancti Pauli de Maritimo C solidos ita quod ex illis trahantur ossa matris mee et Poncii fratris mei de cimint- || rio et cumulentur in ecclesia in vaso lapideo.

Item, dimito G(uilelmo) Alomar quoddam asberc completum || sine caligis quod habeo in Evissa et F(errario) de Surrel alium asberc completum sine caligis quod habeo || in Evissa.

Item, dimito Johanni, filio meo, C solidos et victum et vestitum diebus omnibus vite sue in hospicio meo. ||

Item, volo quod ille sarracenus qui vocatur Cassim || post quam servierit mihi vel meis successoribus per quinquennium sit alforro.

Item, dimito Deuslomde || de Surrello quoddam asberc completum sine caligis quod habeo in Evissa.

Item, dimito G(uilelmus) de Surrel, clerico, L [...] //

~~Item, dimito ad mea debita per solvenda~~ Item, dimito Berengario de Podioermenat, clerico, V solidos.

Item, dimito || in posse P(etri) de Gualba omnia expleta que habeo in Catalonia ita ~~quod ipse~~ quod solutis medicis et expensis || in me factis et faciendis quod ipse det totum residuum pro anima mea prout sibi melius visum fuerit. ||

Item, dimito G(uilelmo) Gaudanya ~~que manet mecum~~ pro eo quod mecum stetit X bisancios, et F(errario) ~~ut~~ || Hualart pro eo quod mecum stetit X bisancios, et F(errario) que manet in insula Formentere X bisancios || et ~~suos~~ porcos quos ipse F(errario) ibi habet ~~habet a~~ suos habeat quitios et absolutos et famulus || ille que secum est sit solutus de labore suo ad cognitionem ipsius F(errarii).

Item, volo quod F(errarius) de || Manoc populet Salmi et Jucer et Su-

cayma, uxorem eius, et Abdela, filium eorum, et teneat || in comanda ~~ita quod no~~ ad hutilitatem suam ita quod non possit ipsos vendere nec alienare alicui. ||

Item, dimito Sancte Marie de Villaleonum X solidos \ad opus pannorum ipsius altaris./

Item, ecclesie Sancti Petri Vici V solidos, || et Sancto Michaeli de Montepalacio X solidos ad opus pannorum ipsius altaris, et Sancto Quirico || de Capaspre X solidos ad opus pannorum ipsius altaris, et Sancto Petro de Pineda X solidos ad || opus pannorum ipsius altaris, et Sancto Martino de Arenys X solidos ad opus pannorum, et Serre que moratur mecum XX bisancios, et operi fratrum minorum Vici XX solidos, et || ~~predicatoribus~~ predicatoribus Barchinone XX solidos, et captivis redimendis XX solidos, et Peregrine || Bernardi de Bagnariis XX solidos, et A(rnaldi) de Bagnariis XX solidos, et R(aimundi) de Bagnariis || XX solidos.

Traducció

«3 de novembre (de 1248). Guillem de Montpalau, ferit de greu nafra però en possessió plena dels meus sentits i memòria faig el meu testament. Marmessors: Pere de Gualba, canonge de Vic, Arnau de Gualba, clergue, Bernat de Banyeres i Ferrer de Manoc als quals don i concedeix plens poders i llicència per dividir i distribuir tots els meus bens mobles i immobles que tenc i dec tenir a Catalunya. A més, elegesc marmessors meus Bernat i Guillem de Lledó, Bernat de Camps i Arnau Martí, paborde d'Eivissa, per a tots els bens i coses mobles i immobles que em pertanyen a l'illa d'Eivissa, i al dit Ferrer de Manoc si es trasllada a la dita illa, com més avall he ordenat per al cas que jo morís, sense cap dany cap a ells.

En primer lloc deix, don i concedeix (o la fórmula inacabada: “deix a Déu i la gloriosa Santa Maria...”) la meua ànima al repòs i el meu cos per ser enterrat a la casa de la Milícia del Temple de Barcelona, a la qual deix el meu llit i un rossí amb sella, fre i pitral de

senyal, i cent sous per a la meua sepultura i misses.

A més, deix tot allò que tenc o he de tenir moble i immoble per esmenar els meus insults i per pagar els meus deutes.

A més, concedeix a la meua esposa Berenguera tot l'esponsalici que va fer en temps de les nostres núpcies i vull i man que els dos-cents auris que tinc sobre el delme de Tona, els quals ella em va donar perquè en fes el que volgués en temps de les dites núpcies nostres, li siguin donats en honors i possessions que jo he de comprar en els territoris de Guillem de Montclús i Guerau de Cabrera per valor de tres-cents auris, en augment que jo faig a l'esponsalici de la dita Berenguera; les quals honors i possessions les tenguí la dita Berenguera durant la seua vida segons la manera que consta en el document dels espòlits meus i seus.

Més, afegeix per millora que tenguí durant tota la seua vida mentre es mantenguí sense espòs tot el que tenc moble i immoble a l'illa d'Eivissa i sigui senyora de tot el que tenc a la dita illa, i que faci el servei a què jo estic obligat al Sagristà de Girona, això és, que tenguí sempre un cavall (armat), els seus guarniments i una persona. A la seua mort o si contragués matrimoni això reverteixi en la persona que serà hereva meua a Eivissa, llevat de la sal que tenc a Eivissa, el vi d'enguany, els porcs de Formentera i allò que em deuen Berenguer de Camps, el mariner Arnau de Casulls i el sarraí Nayx, que tot ho retenc per fer-ne la meua voluntat, i llevat del deute de cent vuitanta-set besants que em deu el Sagristà de Girona, que també retenc per fer-ne el que voldré.

Després deix a Guillem, filla meua i de la dita Berenguera, tot el que tenc i he de tenir i ara em pertany o pugui o degui pertànyer-me, moble i immoble, a tot Catalunya, instituint-la com a vertadera i plena hereva meua en tals bens.

Més, deix a Agnès, filla meua de la dita Berenguera, el que tenc o he de tenir moble i immoble a tota l'illa d'Eivissa instituint-la ver-

tadera i plena hereva meua en tals bens.

Més, deix a la persona que està en el ventre de la meua esposa, si serà mascle, tot el que tenc i he de tenir a tot Catalunya i a Eivissa ins-tituïnt-lo com a vertader hereu en tals bens, i que ell pagui a les predi-tes filles meues Guillem i Agnès vuit-cents auris, és a dir, quatre-cents a cada una d'elles, i que totes dues quedin contentes de la seua legítima herència i fraresca i porció de tots els meus bens. Si la dita persona de la qual la meua esposa està embarassada serà femella, les dites Guillem i Agnès hauran de donar-li quatre-cents auris, això és, dos-cents cada una.

També vull que si tal vegada per alguna causa contingent els cristians perdessin l'illa d'Eivissa, que aquella persona que jo institueix hereva de les coses i possessions que tenc a Catalunya doni a la persona que institueix hereva de les coses, bens i possessions que tenc a Eivissa dos-cents auris, i dita persona hereva d'Eivissa no hagi de donar res a la persona de la qual està embarassada la meua dona si aquesta persona fos femella.

Més, vull que si la dita filla meua Guillem morís sense descendència legítima o abans d'assolir l'edat perfecta, tot reverteixi en els meus infants supervivents, i si la dita filla meua Agnès morís abans que assoleixi l'edat perfecta o sense prole legítima tot el que li deix reverteixi en els meus infants supervivents i si tots els meus infants morissin sense descendència legítima, tot el que els deix reverteixi al meu nebot Guilabert de Noguer i si ell morís sense prole legítima reverteixi al meu nebot Guillem Alomar, i si ell faltàs sense fills legítims reverteixi a Ferrer de Surrell, i si ell així mateix morís sense descendència legítima, que tot reverteixi a Simon de Montpalau.

Deix a l'esmentat Pere de Gualba, marmessor meu, vint besants, a Arnau de Gualba deu besants, a Bernat de Banyeres deu besants, a Ferrer de Manoc deu besants, a Berenguer i Guillem de Lledó deu

besants a cadascú, a l'al·ludit Berenguer de Camps, marmessor meu, que pugui estar sense pagar cap lloguer durant cinc anys a les meues cases així com ara, i al predit Arnau Martí deu besants.

Més, pregant-los, institueix com a protectors i defensors de tots els bens que deix als dits infants meus a Catalunya a Guillem de Montclús, Ponç de Montsoriu i Pere de Montpelat.

Més, pregant-los, institueix com a protectors i defensors de tots els bens i coses que tenc a Eivissa a frare Guillem, Bernat de Guibó, Garcia Eiximenis, Arnau de Lledó, Bernat Oliver, Pere de Manresa i Joan de Serra.

Més, deix a la meua germana Guillem de Vilatermar (Vilatamar) un sarraí meu al qui diuen Jafira i està a Eivissa.

Més, deix a Elisenda, neboda meua que tenc a Eivissa, tot allò que em deu Berenguer Renard i el seu germà Arnau, això és, les bèsties i diners que els vaig encomanar, i altres coses i les cases íntegrament en les quals habit a Eivissa, i la meitat de tots els porcs que tenc a l'illa de Formentera. Més, li deix dos-cents cinquanta besants sobre la meua sal que tenc a Eivissa i deix la persona mateixa d'Elisenda en poder i custòdia de la meua esposa Berenguera i les possessions que tenc sota el domini de l'Infant de Portugal.

Més, deix a l'obra de l'església de Santa Maria de Pinet (Pineda) un sarraí meu de nom Maimó, i si no els el donareu, que siguin donats a la dita obra cent sous, i això per tal que es faci un sepulcre de pedra en el qual es posaran els ossos del meu pare.

Més, deix al monestir de Sant Pau de Mar cent sous per tal que del cementeri es treguin els ossos de la meua mare i del meu germà Ponç i es posin a l'església en un vas de pedra.

Més, deix a Guillem Alomar un asberg complet, sense les sabates (o càligues), que tenc a Eivissa i a Ferrer de Surrell un altre asberg complet sense càligues que també tenc a Eivissa.

Més, deix al meu fill Joan cent sous i menjar i vestit durant tots els dies de la seua vida a ca meua.

Més, vull que aquell sarraí que és anomenat Cassim sigui lliure després de cinc anys de servir-me a mi o al meus successors.

Més, deix a Deulomde de Surrell un asberg complet sense càligues que tinc a Eivissa.

Més, deix a Guillem de Surrell, clergue, cinquanta sous.

Més, deix a Berenguer de Puigermenat, clergue, cinc sous.

Més, deix en poder de Pere de Gualba totes les collites que tenc a Catalunya per tal que pagui metges i despeses fetes i per fer en mi, i el sobri sigui el bé de la meua ànima així com ell veurà més ben fet.

Més, deix a Guillem de Gaudanya deu besants per tal que estigui amb mi, i a Ferrer de Ualart per tal que estigui amb mi deu besants, i a Ferrer que està a l'illa de Formentera deu sous i els porcs que allí té els tenguí per ell absolutament i tranquil·la i el servent que està amb ell sigui pagat per la seua feina a coneixença del dit Ferrer.

Més, vull que Ferrer de Manoc estableixi (a una terra) Salmi, Jucer i la seua esposa Sucaima i el fill d'ambdós Abdalà, i els tenguí encomanats a profit seu, ara bé no podrà vendre'ls o alienar a algú altre.

Més, deix a Santa Maria de Vilalleons deu sous per a draps del seu altar.

Més, a l'església de Sant Pere de Vic deu sous, a Sant Miquel de Montpalau deu sous per a draps del seu altar, a Sant Quirze de Capaspre deu sous per a draps del seu altar, a Sant Pere de Pineda deu sous per a draps per al seu altar i a Sant Martí d'Arenys deu sous per draps; a Serre, que viu amb mi, vint besants; a l'obra dels framenors de Vic vint sous, als predicadors de Barcelona vint sous i per rescatar captius vint sous; a Peregrina (esposa, viuda, filla?) de Bernat de Banyeres vint sous, a Arnau de Banyeres vint sous i a Ramon de Banyeres vint sous».

Apèndix

Document 1

1258 novembre 11. [Mallorca]. *Guillem de Montpalau nomena Bernat de Cogulles procurador seu per recuperar dos-cents besants que li deuen des de 1237 Gastavi de Castro, Bernat Escrivà, Berenguer de Montcada, Pere Baldoví, Bernat de Puig, Ramon de Trago, Romeu de Canet, Guascó de Guascó, Aselm Dandal, Renald Danogera, Oto de Vasa i Ferrer de Granada, ja difunt.*

ARM, ECR 345 92r-b.

«¶ (Calderó) Ego ~~P~~ G(uillelmus) de Montepalacio facio et constituo te Bernardo de Cogoles certum specialem ¶ procuratorem meum tanquam in rem \tuam propriam in/petendis, exigendis et recuperandis ducentis ¶ besantios boni argenti et recti pensi a Gastavino de Castro, Bernardo Scribe, Berengario de Montecatano, Petro Baldovino, Bernardo de Podio, Raimundo de Trago, Romeo de Canet, Ser ~~Guido~~ \Guascó/ de Guas- ¶ có, Ser Aselm Dandal, Renaldo Danogera, Ser Oto de Vasa et bonis F(ferrarii) de Granata, ¶ quondam, quos insimul predictos CC bezantios mihi debent cum instrumento confecto per manum Petri ¶ Vinatarii quo dictum instrumentum scripsit mandato magistri Johannis, notarii Evices VII Idus decembris ¶ anno Domini M CC XXX septimo prout melius et plurius in eadem instrumento continetur. Quem ¶ instrumentum tibi trado, dando et cedendo et cetera. Ita quod tua propria auctoritate et cetera; et quicque ¶ per te superpremissis actum fuerit jure, laude vel componte ratum et firmum ¶ semper habere promitto et nullo tempore revocabo. Testes Dominicus Gil, Petrus Vos et Jacobus de Marina».

Document 2

1271 juliol 25. Eivissa. *Concessió de la castlania d'Eivissa a Guillem de Montpalau i al seu fill Ferrer de Montpalau després dels seus dies.*

AHPE, *Capbreu del Capítol de Tarragona*, sf.

«De castlania de Eviza quam sacrista dedit Ff. de Montpalau.

Sit notum cunctis quod nos Guillelmo de Montegrino, Gerundense sacrista et dominus Eviza, per nos et nostros successores in castro de Eviza, damus et concedimus tibi Guillermo de Montepalatio, militi, castlania de Eviza in tota vita tua et post te, Ferrario, filio tuo, de tota vita sua, et si contingeret quod absit, Petrus Ferrarius filius tuus premorecitur tibi et uni de filiis tuis maiori quem tu feceris heredem universalem in terra illa et per tu et filius tuus qui ~~preter~~ post te habebit dictam castlaniam possitis ponere et remove quando volueritis vicarium ibi, et quod habeatis retrodecimam sicut consuetum est ibi accipi a castlano et vicario eiusdem terre predicta autem [conce]dimus vobis sicut superius dictum est ad bonum et fidelitatem nostram et successorum nostrorum et quod teneatis et exerceatis justiciam fideliter et sitis nobis et successoribus nostris fideles in omnibus sine dolo et fraude et ecclesie Terracone post nos et de Eviza. Et filius tuus qui post te tenuerit dictam castlaniam teneatur facere cum sacramento in scriptis nobis et successoribus nostris presentes conveniencias quas tu nobis facis modo. Et propter hac donacionem recipimus a te duo milia et quadringentos solidos Barchinone monete de terno, super quorum recepcione renunciamus non numerate peccunie excepcioni. Et ego, Guillelmus de Montepalacio predictus, laudans et approbans omnia et singula supradicta per me et per Ferrarium filium meum predictum aut per illum herede meum in terra de Eviza si Deus Ferrarius mihi premoreretur ut dictum est convenio et promitto vobis domino Guillermo de Montegrino, Gerundense / sacrista et dominus Eviza et successoribus vestris qui pro tempore fuerint esse fidelis et quod teneam et exerceam justiciam [fideliter et attendam et] compleam universi et singula omnia supradicta et facio inde vobis homagium et juro per [Deum et Sancta Quatuor] eius Evangelia, manibus meis tacta, predicta omnia

[universa] et singula attendere et comple[re bona fide sine] enganno. Quod est actum VIII kalendas augusti anno M CCLXX primo. Sig+num [...] [Guillermi de Monte] Palatio predicti qui hoc omnia firmo et juro. Sig+num [Guillermi de] Montegrino, Gerundense sacrista et dominus de Eviza [...]. Testes huius rey sunt Guillermus Rubei, miles; Bernardus de Villa.

Fonts i bibliografia

Fonts inèdites

Arxiu Episcopal de Vic (AEV), Pergamins, Calaix 6 (antic 855) «Meda i Cabrera. Variorum feudorum», pergamins 17, 28 i 38.
Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa (AHPE), 3.005. *Capbreu dels arquebisbes de Tarragona Gonçal Ferrandis d'Híxar i Domènec Cardenal Ram i Lanaja (1433-1437)*. Transcripció inèdita a càrrec de Francesc Xavier Torres Peters 2004 (vegeu Torres 2011b). AHPE, *Capbreu del capítol de Tarragona*, 1394.
Arxiu Diocesà de Girona. ADG, Processos medievals, núm. 1. *Causa d'apel·lació de Guillem de Montgrí, sacristà de Girona, contra Arnau Renard, cavaller, sobre la restitució de l'illa de Formentera*. Transcripció inèdita a càrrec de F. X. Torres Peters.

Bibliografia

AGUILÓ, Estanislau (1901). «Actes de la elecció de sindichs de la ciutat y de les parròquies foranes per fer sagrament y homenatge a n'Alfons III d'Aragó com a rey de Mallorca». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* IX, p. 119-120.
ALOU FORNER, Gabriel (2000). «El mercader Juan Barral y el comercio en Mallorca e Ibiza tras la conquista (1235-1236)». *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56, p. 469-476.
ÁLVAREZ FORTES, Anna Maria, *El sentit de la mort en l'Elx medieval. Un llibre de clàusules testamentàries de l'església de Santa Maria (1294-1444)*, Alacant: Institut de Cultura Juan Gil Albert, 1997.
BACH i RIU, Antoni (sd). «Sant

Jaume de Montpalau (Sant Antolí i Vilanova)». *Catalunya romànica*, en línia. Recuperat: <https://www.encyclopedia.cat/ec-catrom-2433201bg.xml> (consulta 3-1-2021).
BARCELÓ, Miquel, «...per sarraïns a preïcar» o l'art de predicar a audiències captives» a *Estudi general. Revista de l'Estudi de Lletres*, núm. 9 (1989), p. 117-131.
BOLÒS I MASCLANS, Jordi; BADIA I HOMS, Joan; SÁNCHEZ I BOIRA, Immaculada (sd). «Castell de Montpalau (Argelaguer)». *Catalunya romànica*, en línia. Recuperat: <https://www.encyclopedia.cat/ec-catrom-0411602.xml> (consulta 3-1-2021).
CARDONA GUASCH, Olga Patricia (2013). *Acolliment en la quarta part dels milloraments. Un estudio sobre la tradición jurídica catalana*. Palma: Lleonard Muntaner.
CINGOLANI, Stefano M.; FERRER ABÁRZUZA, Antoni (2021). *Eivissa i Formentera entre dos regnes (1285-1298). Col·lecció de documents*. Eivissa: Ajuntament de Santa Eulària des Riu, Consell Insular d'Eivissa.
ESCANDELL DANANAS, Josep Maria (2010). «Guillem de Montgrí, sagristà major de Girona i arquebisbe de Tarragona (s. XII-XIII) i la conquesta d'Eivissa». Narcís Figueras i Pep Vila (eds.) *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*, Barcelona: Diputació de Girona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 119-130.
FERRAN I PLANAS, E. (2006) *El jurista Pere Albert i les Commemoracions*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
FERRER ABÁRZUZA, Antoni (2008). *L'Eivissa de Jaume I*. Eivissa: Govern de les Illes Balears, Consell Insular d'Eivissa.
FERRER ABÁRZUZA, Antoni (2015). *Captius i senyors de captius a Eivissa: Una contribució a l'esclavitud medieval (segles XIII-XVI)*. València: Publicacions de la Universitat de València.
FERRER ABÁRZUZA, Antoni (2016). «Loquella barbarica (VII). Saracenis nostris de balafia. Un arabisme en un document llatí datat a Eivissa el 1235». *Faventia*, 38, p. 47-61.

FERRER ABÁRZUZA, Antoni; MARÍ COSTA, Vicent (2019). «Una barcada de fusta dels boscos entre Balansat i Santa Eulària. Primera menció del topònim Santa Eulària: 1243». *Eivissa*, 66, p. 4-12.
FONT I RIUS, J. M. (1985) *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
FONTES RERUM BALEARUM (1977-1978). «El testamento de Guillermo de Montgrí y el dominio feudal de la iglesia de Tarragona sobre la isla de Ibiza», vol. I, p. 433-448, vol. II, p. 241-248.
FORMIGA I BOSCH, Josep; LOAISA I DALMAU, Esther; MOLLA I CALLÍS, Joan (2012). «Els cavallers de Bedós i les seves possessions a Caldes de Malavella, Calonge, Sils i Vidreres (s. XII-XIV)», *Quaderns de la Selva*, 24, p. 67-96.
FOURNIER, Marcel (1891). *Les statuts et privilèges des Universités françaises depuis leur fondation jusqu'en 1789*, 2 vols. París: L. Larose et Forcel Éditeurs.
FUGUET SANS, Joan (2004). «La casa del Palau del Temple de Barcelona», *Locus Amoenus* 7, p. 99-109.
GINEBRA MOLINS, Rafel (1998). *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*, 2 vols. Barcelona: Fundació Noguera.
KIRCHNER, Helena (2007). «La reconstrucció del disseny original dels espais irrigats andalusins i de les modificacions posteriors. Exemples d'Eivissa». Bolòs, Jordi (ed.). *Territori i societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació*, IV, monogràfic: «Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval». Lleida: Universitat de Lleida, p. 11-38.
LLOVET I CIUDAD, Eva Maria; VELLVEHÍ I ALTIMIRA, Jaume (sd). «Sant Pol de Mar». *Catalunya romànica*, en línia: <https://www.encyclopedia.cat/ec-catrom-2051301.xml>.
MARÍ CARDONA, Joan (1976). *La conquesta catalana de 1235*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep Maria; PUIG I OLIVER, Jaume de; SERRAT I TORRENT, Albert (2009). «Regest del protocol del notari del

- Cúria Diocesana de Girona Pere Capmany (anys 1313-1367)». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 28, p. 265-453.
- MAS, Joseph (1911-1912). «Notas sobre antics pintors a Catalunya». *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VI, p. 216-250.
- MAS LATRIE, Marie Louis de (1866). *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des chrétiens avec les arabes de l'Afrique septentrionale au moyen âge*, 2 vols. París.
- MIKES, Tünde (2017). «Legislació històrica de la família catalana medieval i moderna». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXVIII, p. 163-196.
- MIRET I SANS, Joaquim (2004). *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, edició facsímil (1ª edició 1918).
- MOILLA CALLÍS, Joan; LOAISA DALMAU, Esther (2013). «El senyoriu dels cavallers Bedós a Sant Antoni de Calonge als segles XIII-XIV». *Institut d'Estudis del Baix Empordà*, 32, p. 121-165.
- NEGRE Y PASTELL, Pelayo (1966). «Documentos relacionados con Mallorca, otorgados por personalidades de tierras gerundenses». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 18, p. 213-260.
- OLICH I CASTANYER, Immaculada (1979). «Vigatans a la conquesta de Mallorca i València (Referències extretes dels testaments de Vic del segle XIII)». *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Jaume I y su época*, 1 i 2, Saragossa, p. 131-148.
- PACHECO CATALÁN, Núria (2015). «Occitanos en las tierras del Ebro (siglo XII): el caso de los colonos tolosanos». *II Jornadas Predoctorales en Estudios de la Antigüedad y la Edad Media. Κρήνη ἐς αἰεὶ: el texto como herramienta común para estudiar el pasado*. OLAYA MONTERO, N.; MONTOSA COCA, M.; AGUILERA FELIPE, A.; GÓMEZ GUIU, R. Oxford: British Archaeological Reports (BAR) International Series, p. 147-153.
- PLADEVALL I FONT, Antoni (1958). «La Parroquia de San Andrés de Tona y su sufragánea de San Cugat de Gavadons». *Ausa*, vol. 3, núm. 23, p. 4-15. Recuperat de: <https://www.raco.cat/index.php/Ausa/article/view/39129> [Consulta: 1-02-2021].
- PLADEVALL I FONT, Antoni (1967). *Els castells catalans*. Barcelona: Dalmau, vol. I.
- PLADEVALL I FONT, Antoni (1971). «Les vegueries de la Ral i Camprodon». *Estudis d'Història Medieval*, Barcelona: Institut d'Estudis Medievals, p. 37-38.
- PLADEVALL I FONT, Antoni; BENET I CLARÀ, Albert (sd). «Domus de Vilatamar (Sant Martí d'Albars)». *Catalunya romànica* en línia: <https://www.encyclopedia.cat/ec-catrom-0206401af.xml>.
- PLADEVALL I FONT, Antoni (2001). «La Domus Cucala: una casa forta del terme de Sant Julià de Vilatorrada, retrobada». *Vilatorrada*, 29, any XI, II època. Recuperada: https://www.vilatorrada.cat/media/repository/cultura/0711140921_revistavilatorradaom.29pasqua2001.pdf (consulta 2-2-2021).
- PRATS GARCIA, Ernest (1996). «Blanc, Guillem». *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Universitat de les Illes Balears, Eivissa, vol. 2, p. 40.
- QUADRADO, José María; PIFERRER, Pablo (1888). *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia. Islas Baleares*, Barcelona: Editorial Daniel Cortezo y Cía.
- RECARENS, Josep Maria; ADELL I GISBERT, Joan-Albert; GALIMANY, Manuel; PERIS I PUJOLA, Núria (sd). «Sant Salvador de Breda». *Catalunya romànica*, en línia: <https://www.encyclopedia.cat/ec-catrom-0527401.xml>.
- RIBES I MARÍ, Enric (2016). «Buscastell. Un topònim exportat a Eivissa des de la Selva Gironina?». *Eivissa*, 59, p. 40-56.
- SASTRE MOLL, Jaume (2010). *L'exportació de sal i pega des de les Pitiüses (1311-1343). Un llibre de les rendes del procurador reial d'Eivissa (1326-1343)*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa.
- SUREDA JUBANY, Marc (2010). «La memòria escrita d'un clergue il·lustre: documents de Guillem de Montgrí». *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*. Narcís Figueras i Pep Vila (eds.). Barcelona: Diputació de Girona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 119-129.
- SUREDA JUBANY, Marc (2011). «In memoria eterna erit justus. Art, litúrgia et mémoire au tombeau de Guillem de Montgrí (+1273)». *Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 42, p. 221-231.
- TORRES PETERS, Francesc Xavier (2004). «L'ocàs del monestir de Santa Maria de Formentera». *Estudis Baleàrics*, 74-75, p. 101-112.
- TORRES PETERS, Francesc Xavier (2005). «Nous documents envers l'antic monestir de Santa Maria de la Mola i la història medieval de Formentera». *Eivissa*, 42-43, p. 30-41.
- TORRES PETERS, Francesc Xavier (2008). *Dos capbreus del segle XIII. Capbreu Antich d'Eviça i Capbreu del Llibre Verd de Tarragona*. Eivissa: Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa.
- TORRES PETERS, Francesc Xavier (2011). *El Capbreu dels arquebisbes de Tarragona Gonçal Ferrandis d'Hixar i el Cardenal Domènec Ram (1433-1437)*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa.
- TORRES PETERS, Francesc Xavier (2011b). «Aportació al coneixement de Guillem de Montgrí i de la conquesta de les Pitiüses de l'any 1235». *Eivissa*, 49, p. 2-9.
- TUR SERRA, Carolina (2007). «El procés de colonització de l'espai pitiús (s. XIII): documents». *Eivissa*, 46, p. 34-41.
- UNIVERSITAT JAUME I (2006): *Arxiu Virtual Jaume I* (<https://www.jaumeprimer.uji.es/>).
- VIRGILI, Antoni (2003). «Els conqueridors de mitjan segle XII: com aprenen a ser-ho». BARCELÓ, M.; FELIU, G.; FURIÓ, A.; MIQUEL, M.; SOBREQUÉS, S. (eds.). *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 253-292.

ANTONI FERRER ABÁRZUZA
UNIVERSITAT AUTÒNOMA
DE BARCELONA